

ієромонах ФЕОДОСІЙ (Ляхович)

Архітектор Андрій Меленський та проект храму Різдва Христового на Подолі

У запропонованій статті увазі читачів пропонується життєпис видатного київського архітектора Андрія Меленського. Окрім того, тут розглядається проект храму Різдва Христового на Подолі в Києві та коротка історія його побудови.

Ключові слова: *Храм, Різдво Христове, церква, архітектура, архітектор, Андрій Меленський, класицизм, Київ, Поділ, Поштова площа.*

В епоху перебування України під владою Російської імперії, наші національні звичаї і традиції у всіх галузях культури нищились. Проте, були в той час особи які хоч частково намагались залишити якісь риси національного характеру нашого народу. В архітектурному розвитку Києва у кінці XVIII – I пол. XIX ст. почався новий етап. Він позначений згасанням стилю бароко і зверненням до форм класицизму, який на той час уже посів провідні позиції в європейському мистецтві. Важливе значення для архітектури Києва мають творіння талановитого архітектора Андрія Меленського, який три десятиріччя працював головним архітектором міста.

До досліджень цього митця свого часу вдавались науковці: Фісун О[8], Лякика Р[6], Грабар С[3], та багато інших. Усі ці особи досліджували життя та діяльність цього архітектора, але ми окрім його короткого життєпису зупинимось на проекті храму Різдва Христового на Подолі в Києві, здійсненого Меленським.

Запропонована стаття має на меті розглянути життєпис Андрія Меленського та окреслити його важливий внесок у побудову храму Різдва Христового на Подолі, який пізніше стане однією зі святинь українського народу.

Андрій Іванович Меленський народився 1766 року в Москві, у сім'ї військовослужбовця. Вчився в архітектора К.Бланка, з 1775 року був учнем у «Наказі кам'яних справ», а з 1780 року працював у московській «Комісії споруджень» під керівництвом зодчих В.Баженова і М. Казакова. З 1787 р. працював в Санкт-Петербурзі при «Кабінеті його величності по будівництву палаців» під керівництвом Кваренги. Після набуття А.Меленським найвищої архітектурної кваліфікації його відрядили на Україну для відбудови

міст, зруйнованих на західних землях під час розподілу Польщі 1793 року. Після роботи у складі спеціальної виїзної містобудівельної комісії Меленського призначили губернським архітектором Волині. Достеменно майже нічого не відомо про його життя і діяльність на волинських землях[6, с. 56].

1799 року його перевели до Києва і призначили на посаду головного архітектора (в ті часи ця посада називалася – керуючий креслярнею).

Загалом, сучасний Київ не уявляється без споруд, які створюють значну частину історико-архітектурного обличчя міста, таких як колона Магдебурзького права, споруджена у 1802-1808 рр. за кошти киян розміщена на дніпровських схилах, біля Набережного шосе. Побутує й інша назва – «пам'ятник Хрещення Русі». Це 18-тиметрова колона, встановлена на постаменті з трьома арковими прорізами. Поруч – восьмигранний басейн з фонтаном[8, с. 36]. Окрім того за проектом архітектора було зведено і багато інших споруд:

Храм-ротонда на Аскольдовій могилі – у 1810 році Меленський звів невелику кам'яну церкву-ротонду на 2 яруси і престол у стилі ампір з усипальницею під нею.

Хрестовоздвиженська церкви на «Кожум'яках», де хрестився Михайло Булгаков і де вінчався український художник Григорій Світлицький – автор чудових розписів цієї ж самої церкви. Кам'яний храм і дзвіницю в класичному стилі був спроектований у 1822 році. Хрестовоздвиженська церква збереглася до наших днів.

Церква св. Миколи Доброго Барокову церкву замінила в 1800-1807 роках велика ампірна (неокласична) церква, збудована архітектором Меленським на кошти київського купця Сухоти. Вона мала одну велику баню і її головний (західний) фасад був у вигляді класичного портика, обрамленого двома вежами

Монастир св. Флора – після Подільської пожежі 1811 року архітектор Меленський перебудував барокові будівлі в ампірному стилі.

Церква Воскресіння Христового і її дзвіниця (церква збудована в II пол. XVII ст., перебудована в XVIII ст., церква і дзвіниця зруйновані в сер. 1930-тих років). У 1809 році над брамою до церковного двору збудовано ампірну (неокласичну) дзвіницю за проектом Меленського.

Меленський відтворив і спорудив ряд будівель Києво-Печерської Лаври, Братського монастиря, десятки житлових будинків та багато іншого.

В 1828 році, після пожежі Андрій Меленський відновив гостинний двір, частково перебудував його[8, с. 35].

Меленський виконував і приватні замовлення. Збереглися архітектурні пам'ятки : садиба купця Сухоти та будинок ювеліра Стрільбицького на нині Покровській вулиці. Помер славний зодчий у 1833 році, поховали його на Щекавицькому кладовищі, яке відносилось до Флоровського монастиря. Заслуга Меленського в тому, що в умовах спаду архітектурного стилю він створив будівлі високої якості[3, с. 51]. Усім спорудам Меленського притаманні риси м'якого ліризму, гармонійного злиття з природою.

Проекти Меленського здебільшого були виконані у стилі класицизму, часто з елементами поширеного в той час ампіру. Іноді він використовував також український досвід будівництва. Наприклад, коли виникла потреба розміщення у київському печерському шпиталі поранених під час російсько-турецької війни 1828-1829 років, Меленському було наказано розробити спеціальні приміщення (бараки) для них. Архітектор застосував старовинний український спосіб: плетені стіни ззовні і зсередини обмазувалися глиною, трамбувалася земляна підлога, дах покривався дранкою. Майже так віддавна будувалися українські хати, в яких завжди було тепло, сухо і чисто від комах[3, с. 52].

Майже 35 років життя і діяльності першого міського архітектора Києва віддано Подолу. Планів перебудови Подолу було два. Перший, зроблений Меленським і датований 17 вересня 1811 року, не сподобався у петербурзьких колах і не був затверджений. Після пожежне перепланування Подолу доручили петербурзькому архітектору Вільяму Гесте. Придворний зодчий, подякувавши Меленському за надані матеріали і розробки, наклав на існуючу планову підоснову сітку прямокутних кварталів. Не було враховано рельєф, існуючу систему комунікацій, водостоків, давню базово-планувальну структуру забудови, київські архітектурні традиції. Проте, 3 березня 1812 року «придворний» план було затверджено. На відміну від нього в неприйнятному плані Меленського було пов'язано природні умови і рельєф з історико-архітектурним середовищем, передбачалося максимально зберегти містобудівну базу, систему вулиць, розподіл на квартали, що складався на Подолі сторіччями. Враховано було навіть кожну кам'яну будівлю, збережену після пожежі[3, с. 53].

Але не дивлячись на великі архітектурні шедеври цього великого майстра, ми зупинимо свою увагу лише одному з них – храмі Різдва Христового на Київському Подолі. Ця споруда, була збудована в 1810 – 14 роках, знищена в 1935 році. З трьох ампірних (неокласичних) церков, збудованих Меленським на Подолі і зруйнованих у 1930-тих роках, церква Різдва Христового мала

для українців особливе значення. Саме в ній стояла труна з тілом славетного поета Тараса Шевченка від 6 до 8 травня 1861 року, по дорозі до останнього місця спочинку біля Канева[7, с. 6].

Центральний об'єм церкви був перекритий банею, півциркульна апсида на східній стороні будівлі мала в собі вівтар, а над нартексом у західній стороні була дзвіниця, відзначаючи головний вхід. І головний, і бічний входи мали неокласичні портики з 4-ох колон. В середині був золочений дерев'яний іконостас, ікони в срібних рамах і низьке поруччя з жовтої міді перед вівтарем[2, с. 12].

У 1805 році вищезгадану церкву, з огляду на її аварійний стан довелося розібрати, і тоді прихожани та настоятель церкви Різдва Христового протоієрей Михайло Луценко вирішили будувати, за вимогами часу, мурований храм, проект до якого виконав знаменитий архітектор Андрій Меленський, який з 1799 – 1826 рр. обіймав посаду міського архітектора. У цей важливий період, коли закладалися основи регулярного планування та благоустрою міста, він багато в чому сформував обличчя сучасного Києва, закладаючи його головні вулиці.

Незважаючи на дуже обмежену територію, архітектор успішно спроектував ефектну конструкцію гарних пропорцій, яка чудово відповідала своєму оточенню. Центральний об'єм церкви був перекритий банею, півциркульна апсида на східній стороні будівлі мала в собі вівтар, а над нартексом у західній стороні була дзвіниця, відзначаючи головний вхід. І головний і бічний входи мали неокласичні портики з чотирьох колон із педиментом над ними. В середині був золочений дерев'яний іконостас, ікони в срібних рамах і низьке поруччя з жовтої міді перед вівтарем.

З огляду на обмеженість у коштах, будівництво храму тривало досить довго, від червня 1808 року, часу освячення храму митрополитом Серапіоном, до червня 1813 року, коли було виконано покриття куполу і зведено на ньому золочений хрест. З цього періоду маємо перші відомості про оздоблення церкви Різдва стінописом. 23 серпня 1813 року малярю за зображення євангелістів було заплачено 30 карбованців. Але будівництво повністю не було завершено. Ще не були поставлені фронти і, хоча у 1820 році А.Меленський склав кошторис на будівництво двох фронтонів та виготовлення восьми колон, який становив - 9258 карбованців, церква не змогла цих планів реалізувати через брак коштів і великі борги. Саме у класичному стилі було вирішено декорувати майбутню споруду. Головний симетричний об'єм мав завершуватися приземкуватим куполом, прикрашеним банею з хрестом. Зі сходу було передбачено заокруглену вівтарну апси-

ду, із заходу – струнку двоярусну дзвіницю. Північний та південний фасади ушляхетнювалися мальовничими чотириколонними портиками іонічного ордеру[5, с. 14].

До початку робіт було зібрано лише невелику частину запланованих коштів. Сподіватися на бюджетне фінансування, подібне до сучасної відбудови храмів, не випадало. Проте парафіяльний священик Михайло Луценко виявив надзвичайну завзятість та винахідливість. Як він, так і диякон Максим Романовський вишукували все нові й нові джерела для поповнення будівельного фонду. Парафіяни жертвували або позичали, хто скільки міг. Завдяки цим зусиллям роботи почалися порівняно швидко, хоча під час закладання фундаменту було знайдено рештки кладовища, яке, на тогочасну думку, слугувало для всього Подолу. На початку 1811 року вже були зведені стіни церкви, здіймалася вгору дзвіниця.

Але в липні того самого року трапилася жахлива пожежа, яка спопелила ледь не весь Поділ. На щастя, недобудований храм біля Дніпра практично не постраждав від полум'я. Однак парафіяни Різдваїної церкви настільки збідніла, що нові кошти до храмової каси майже не надходили. Через це строки будівництва значно подовжилися. Проте отець Михайло не втрачав надії. Він особисто вмовляв парафіян якщо не дарувати нові гроші, то хоча б вибачити старі борги. Тим часом диякон Максим рушив по пожертви за межі Києва й дістався аж чорноморського узбережжя[4, с. 16].

Причту ставали у пригоді добровільні помічники. Серед них привертає увагу постать якогось «діда», що згадується в церковних документах. Він жебракував з карнавкою біля недобудованої церкви і щомісяця передавав на її потреби 30 – 40 рублів. Невелика пожертва (10 рублів) надійшла від представника знаної родини поборників за свободу Греції – князя Іпсіланті, який мешкав тоді в Києві [4, с. 16].

Дуже складно було знайти кошти на придбання необхідних богослужбових предметів, та оздоб для влаштування іконостаса. Але, як мовиться, не було би щастя – то нещастя допомогло. Під час пожежі на Подолі згоріла дощенту дерев'яна Спасо-Преображенська церква. Її іконостас і все церковне начиння були врятовано та передано «у спадок» храму Різдва. Урешті-решт, у лютому 1814 року митрополит Київський Серапіон (Александровський) освятив новозведену церкву. Щоправда, її зовнішній вигляд не дуже нагадував проект Меленського. Брак коштів призвів до максимального спрощення фасадів. Навіть портики з колонами спочатку були відсутні, і лише в 1825 р. за окремим кресленням

Меленського їх прибудували, але не іонічні, а найпростіші – тосканські. З часом симетричний класицистичний вигляд церкви змінився[2, с. 12].

Отже, розглянувши життєпис архітектора Андрія Меленського та його проект храму Різдва Христового на Подолі в Києві можна зробити певні висновки. Довгий період діяльності цього митця в Україні залишив у його душі свій відбиток. Адже Меленський використовував у своїх працях досвід здобутий на західній Україні, як це було із військовим госпіталем. Архітектор намагався завжди виконувати свої праці хоч і у класичному стилі, але з урахуванням місцевого рельєфу та певних традицій. Мабуть саме тому його споруди й по сьогодні прекрасно прикрашають сучасний Київ. І храм Різдва Христового на Поштовій площі був відновлений за його проектом, як і раніше радо вітає відвідувачів київського Подолу. Цей храм є немов би світлом для світу (Мф. 5: 14) і свідчить про нездоланність Церкви (Мф. 16: 18), як казав Христос.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату 2004. – 1407 [1] с.
2. Будзинская Н. Церковь Рождества Христова //Купол: Исторический альманах. – 2005. – № 2, с. 11 – 13.
3. Грабар С. Головний архітектор міста. // Пам'ять століть/. – 1991. – № 2. – с. 50-53.
4. Кальницький М. Даже нищие помогали строить Рождественскую Церковь. // Киевские ведомости./ –1996, 6 января. – с. 16.
5. Кальницький М. Церква Різдва Христового на Подолі. // Янус. Нерухомість/. – 1999. – № 1. – с. 14-15.
6. Лякика Р. Семья архитектора. Посвящается памяти Андрея Меленского (1764 - 1832). //Поділ і ми/. – 2001. – № 4-5. – с. 56-58.
7. Наумова Н. Тарасова Церква. // Хрещатик/. – 1992. – 3 жовтня – с. 6: фото.
8. Фісун О. Андрій Меленський. Перший «Головком» від архітектур. // Буд Майстер/. – 2003. – № 3, с. 34-37

